

Tõrksa taltsutus

teatri peatoetaja

155. hooaeg

WILLIAM SHAKESPEARE

Tõrkosa taltsutus

THE TAMING OF THE SHREW

KOMÖÖDIA KOLMES VAATUSES KAHE VAHEAJAGA

TÕLKIJA GEORG MERI

LAVASTAJA JA MUUSIKALINE KUJUNDAJA PRIIT STRANDBERG

STSENOGRAAF MAARJA MEERU

KOSTÜÜMIKUNSTNIK GERLY TINN

LIIKUMISJUHT MARIKA AIDLA

MUUSIKAJUHT ELE SONN

VALGUSKUNSTNIK MARGUS VAIGUR (ENDLA TEATER)

LAVASTAJA ASSISTENT KERTTU PILISTE

ETENDUSE JUHT AIME ROOSILEHT VÕI LIISA JUR TOM

TÄNAME ÜLAR PLOOM, MARION STRANDBERG,

TÖNU SEPP, TRIIN AIMLA-LAID

ESIETENDUS VANEMUISE SUURES MAJAS 23. APRILLIL 2022

Tõlke autoriõigusi vahendas Eesti Teatri Agentuur

Osades:

Proloog

Lord KAROL KUNTSEL

Christopher Sly PRIIT STRANDBERG

Kütid EINAR SUSI, MATHIAS AUSMEEL

Teener I IRIS VIRU

Teener II TOBIAS PILV

Teener III HELO KAPLINSKI

Teenrid ELISABETH KOOL, LIISU JOHANNA OLGO, LAURA AURORA VAHTRA,
KRISTJAN PAUL KADARIK, MADIS MARTIN KASTERPALU

Muusikud HELENA LAVING, KRISTJAN SOIDLA

Paaž MARTIN METSANURK

Kõrtsinaine LIISU JOHANNA OLGO

Baptista, rikas Padua aadlik JANEK JOOST (külalisena)

Baptista tütre

Katharina MARIA ANNUS

Bianca MAARJA JOHANNA MÄGI

Petruchio, Verona aadlimees VEIKO PORKANEN

Vincentio, Pisa aadlimees; Curtis; Rätsep KAROL KUNTSEL

Lucentio, Vincentio poeg KEN RÜÜTEL

Hortensio, Bianca kosilane OSKAR SEEMAN

Gremio, Bianca kosilane HANNES KALJUJÄRV

Tranio, Lucentio teener ja Bianca kosilane KRISTJAN ÜKSKÜLA (külalisena)

Biondello, Lucentio teener MARKUS HABAKUKK (Kuressaare Teater)

Grumio, Petruchio teener ANDRES MÄHAR

Koolmeister PRIIT STRANDBERG

Lesknaine HELO KAPLINSKI

Teenrid, muusikud ja hobused JAKOBI MÄE TEATRISTUUDIO ÕPILASED

ELO KOKKOTA, HELO KAPLINSKI, HELENA LAVING, IRIS VIRU, ELISABETH KOOL, LIISU JOHANNA OLGO, LAURA AURORA VAHTRA, MARTIN METSANURK, EINAR SUSI, MATHIAS AUSMEEL, KRISTJAN PAUL KADARIK, KRISTJAN SOIDLA, TOBIAS PILV, MADIS MARTIN KASTERPALU

Tegevus toimub 1590. aasta paiku Itaalia linnas Paduas ning

Petruchirole kuuluvas mõisas Veronas

Lavastaja Priit Strandberg:

„Törksa taltsutus“ on teadaolevalt üks esimesi Shakespeare'i näidendeid. Lisaks vaimukatele situatsioonidele ning karakteritele leiab sealt siiski üles ka kõik Shakespeare'i lemmikteemad ja -kujud, mis autori hilisemas loomingus edasi elavad, toimetavad ja arenevad. Tõelise ja näilise eristamine, isanda võim teenri üle või vastupidi, naise võim mehe üle, mehe võim naise üle, kujunditena paistavad silma ka kuu ja uni.

Kui antud näidendis vaidlevad Katharina ja Petruchio selle üle, kas taevas särab kuu või päike, meenub paratamatult stseen, kus Julia manitseb Romeot muutliku kuu nimel mitte vanduma, või „Suveöö unenägu“, kus terve näidend toimub kuuvalguse unenäolises ja nõiduslikus atmosfääris. Kui mõelda ennast ajas paarsada aastat tagasi, kus pimedal ajal oligi pime, saab kuu hoopis võimsama tähenduse. Valgusreostuseta maailmas paistsid pimedas linnas akendel küünlad ja teekäijal aitas teed leida tuli laternas. Kui kujutada ette suveööid, kus taevas säras kuu ja valgustas armunute aedu, lagedaid raiesmikke, sillerdavat jõge või vaenlase silmi, oli see kahtlemata võimalus ka armastamiseks, tülitsemiseks ja segadusteks.

Meiegi hulgas on inimesi, keda väga segab öine kuuvalgus, mis ei lase magada ja hoiab ärkvel. Unisena tekib segadus ja raske on mõista, mis võis olla uni ja mis toimub ilmsi. Nõnda ei adu vahel ka Shakespeare'i tegelased, kas tegemist on unenäo või tegelikkusega. Ka praegusel ajal tahame pidada mõningaid sündmusi halvaks unenäoks ja uskuda, et tegelikkus on midagi muud. Christopher Sly „Törksa taltsutuse“ proloogis otsustab oma elu olevat unenäo ning peab unenägu tegelikkuseks: „Mu elu nimel, olen tõesti lord./ Christopher Sly, too katelsepp, ma pole.“ Samuti kahtleb Hamlet, kas Isa Vaim oli saatanlik viirastus või tõeline ilmutus. Nõnda istub Curtise sõnul ka Katharina oma mõrjasängis „kui näeks ta und“.

„Törksa taltsutuse“ tegelased petavad pidevalt üksteise silmi, peites oma tõelist isikut ja seisust või varjudes maskide taha. Nii on hea isa Baptista pidevalt illusioonide küüsis ning tal on raske eristada tõde ja valet. Ka Katharina teekond uhkest alandlikuks on täis unenäolisi seiku, mis seavad kahtluse alla armastatu vahendid tema „taltsutamiseks“ ning tõstatavad küsimuse, kas tema mehe Petruchio unistus „tõelisest naisest“ leiab õigustuse või osutub vääraks ettekujutuseks heast elust.

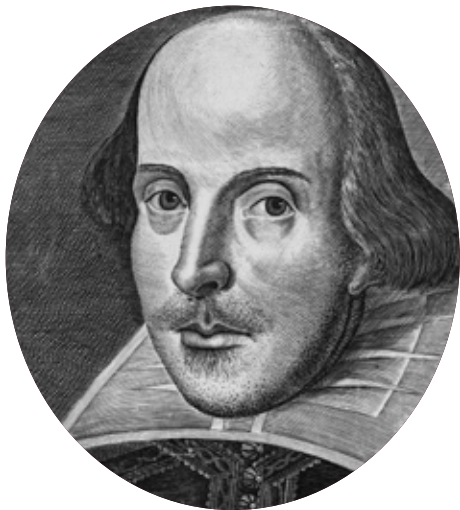
Shakespeare'i näidendid kannavad endas just kui aimdust või võimalust, et ka meie maine elu on kõigest uni ning kaunim tegelikkus ootab alles ees.

Liikumisjuht Marika Aidla:

Lastena tantsu õppides räägiti meile, et rahvatants tarantella sai alguse Itaaliast, kus oli ilmselt palju mürgiseid lülijalgseid. Et mitte hammustada saada, pidi neist üle hüppama või nad jalgadega eemale peletama. Tegemist on kerge ja kiire sammustiku ning peibutava ja flirtiva tantsuga kahe inimese vahel, naistantsijal on sageli ka tamburiin.

Ajalooline ametlik taust ei erine palju meile räägitust (ilmselgelt säästeti meid tantsu veidi morbiidsemast taustast). Tantsu juured ulatuvad 15.–17. sajandisse ning pärimuse järgi on see seotud tarantli hammustusega, mis põhjustas hüsteeriat. Hammustatu näiline paranemine toimus meeletu tantsimise läbi, seda nähtust nimetatakse ka tarantismiks. Nii tarantli hammustust, tarantismi kui ka hüsteeriat seostatakse ka Itaalia linnakese Taranto nimega.

William Shakespeare [1564–1616]

oli renessansiaegne inglise näitekirjanik ja luuletaja, kes sündis köösneri pojana Inglise linnakeses Stratford-upon-Avonis ning sai ilmselt hariduse kohalikus ladinakoolis. Mitmed uurijad on rõõmsalt õhanud Shakespeare'i sünnikuupäeva üle: kuulsa kirjaniku sünnipäev 23. aprill on ühtlasi ka Inglismaa suurima kaitsepühaku püha Jüri päev.

18-aastaselt abiellus Shakespeare endast seitse aastat vanema Anne Hathawayga. Nende kolmest lapsest jäid elama kaks, ent kuni nende järglased surid lastetutena, siis kuulsa kirjaniku vereliin häabus.

Täpne aastaarv pole teada, ent Shakespeare tuli Stratfordist Londonisse ning sattus seal esmalt kutsariametisse James Burbage'i nimelise ettevõtja juurde. Burbage omakorda oli aga mees, kes ehitas Londonisse esimese teatri. Burbage'i teenistuses puutus Shakespeare esmakordselt teatriga kokku ning peagi oli ta ka ise teatris näitejuhi abina ametis (James Burbage'i poeg Richard Burbage oli omakorda Inglismaa esimene nimekas näitleja, kes mängis suureks Hamleti, Othello, Leari ja Richard III tegelaskujud). Näitleja ja näitekirjanikuna alustas Shakespeare Londonis tegevust ajavahemikus 1585–1592 (täpsem aeg on teadmata), säilinud on info, et 1592. aastal on Londonis lavale jõudnud mitu tema näidendit. Alates 1599. aastast oli ta seotud Globe'i teatri tegevusega. Väidetavalt oli kirjanik ka päris edukas ja lugupeetud ärimees ning talle kuulus kodulinna Stratford-upon-Avonis linna suuruselt teine maja.

Shakespeare suri 52-aastaselt ning tema surma põhjus pole teada. Ta on maetud Stratfordi Püha Kolmainu kirikusse ning tema hauakivil olev epitaaf manitseb tema väsinud luid mitte liigutama. Sellest soovist on kinni peetud ka kiriku restaureerimise ajal.

Shakespeare on kirjutanud rohkem kui 30 näidendit (osade autorlus on vaieldav) ja 154 sonetti. Tema näidendid jagatakse tavaliselt kolmeks: komöödiad, tragöödiad ja ajaloolised draamad. Uurijad arvavad, et ladina koolis saadud teadmised antiikmütoloogiast ja antiikaja ajaloost on põhjuseks, miks nii paljude Shakespeare'i näidendite tegevus toimub Itaalias või antiikajal. Näidendid on suuremas osas kirjutatud blankväärsis, mis on klassikalises inglise luules väga levinud väärsivorm.

Shakespeare'i mõju maailma kultuurile on mõõtmatu suur. Tema teosed on läbi sajandite inspireerinud paljusid loojaid ja vaatajaid, tema teostest on tehtud palju töölusi, samuti on need arvukate filmide, ooperite ja muude teoste aluseks.

Näidendid olid tolleaegsetele konkureerivatele truppidele hindamatu varandus ja seetõttu hoiti neid käsikirjadena ning trupp valvas neid väga hoolikalt. Just käsikirjalisuse tõttu on paljude tolleaegsete andekate kirjanike teosed järgnevate põlvete jaoks kaotsi läinud. Ükski Shakespeare'i käsikiri pole säilinud, ent tema teosed on meieni jõudnud tänu kirjaniku kahele sõbrale ja kaasnäitlejale. John Hemyng ja Henry Cundell avaldasid pärast kirjaniku surma ta näidendite foolioformaadis väljaande, et „hoida elavana nii väerika sõbra mälestust“. Vaevalt oskasid nad siis ette näha, millisele aujärjele Shakespeare postuumselt tõuseb ning et 400 aastat hiljem on tema näidendid endiselt maailma teatrilavadel ülipopulaarsed.

Shakespeare'i-aegse teatritegija, sh näitekirjaniku elu polnud ülemäära kerge. Draamateoseid ei peetud kirjandusautoriteetide poolt väärtuslikuks, välja arvatud juhul, kui need olid kirjutatud klassikalises vormis. Thomas Bodley, kes asutas Oxfordi raamatukogu, sinna näitemänge ei võtnud ja nimetas neid lihtsalt prahiks. Tol ajal võis kirjanik saavutada surematuse vaid poeeme, sonette või oode kirjutades, drama puhul oli see aga välistatud. Näitemänge lasid trükkida kirjanikud ise, pühendades neid soosingu või toetuse lootuses mõnele kõrgele võimukandjale. Kuna näitemängude eest maksti kirjanikele väga vähe, pidid nad neid kirjutama kiiresti ja palju. See selgitab ka, miks nii paljud näidendid on kirjutatud samal teemal: polnud aega otsida uut ideed, tihti tehti ümber vanu näidendeid ning alusmaterjal viksiti mõne teise teose pealt maha. Suurem osa tolleaegsete inglise autorite (Green, Marlowe, Fletcher, Beaumont, Kyd jt) käsikirjadeks jäänud näidenditest on paraku hävinud, paljud neist põlesid ära Fortuna teatri põlengus aastal 1681 ning 18. sajandil põletas hulga suurmeistrite käsikirjade ainueksemplare ahju ja kaminat küttes ära ühe kirgliku kolleksionääri köögitüdruk.

Shakespeare'i jõudmine Eesti teatrisse

Eesti rahvusliku teatri ja Shakespeare'i koostöö sai alguse Vanemuise teatris. Aastatel 1878–1903 juhtis teatrit August Wiera, kelle maitse järgi koostatud repertuaar koosnes peamiselt laulumängudest, operetidest ja halearmsatest lugudest, ent aeg-ajalt eksis repertuaari ka mõni kunstiväärtuslikum teos. 24. jaanuaril 1888 jõudis lavale Shakespeare'i „Venedigu linna kaupmees“ („Veneetsia kaupmees“), mis on ühtlasi ka esimene eesti keeles teatrilavale jõudnud Shakespeare'i näidend. Lavastuse näitejuht oli Hugo Techner.

On teada, et teater pühendas selle lavastuse väljatoomisele palju enam hoolt ja vaeva, kui enamikele tavarepertuaaris kiirelt vahetuvatele uusteostele. Tehti rohkem ja põhjalikumalt proove, valmistati uued kostüümid (tavaliselt lavastustele spetsiaalselt uusi kostüüme ei tehtud). Dekoratsioonid maalis Moskvas õppinud V. Rosenberg. Tol ajal oli näitlejatel kombeks esineda varjunimedega all ning kultuurilooliselt huvitav fakt on seegi, et esimeses Shakespeare'i lavastuses tegid kaasa lausa kaks tulevast tuntud eesti kirjanikku: hr Leidenau nime all astus lavale Eduard Vilde, kes mängis Antonio rolli, ning Venedigu linna kohtuniku ja Tubali osi mängis Karl Eduard Sööt. Ajalehtedes ilmunud hinnangud olid kiitvad, Postimees (1888, nr 11): „... mängiti esimest korda „Venedigu linna kaupmeest“, mis mitmesuguste raskuste ja takistuste peale vaatamata nõnda ütleda õige keskmist viisi läks. Saal oli osavõtjaid tublisti täis. See on tunnistuseks, et ka meie rahvas klassikalisi näitemänge tublisti vaatab.“ Ajaleht Olevik (25. jaanuar 1888) kirjutas aga nii: „Etendamine läks kenasti. Saal oli inimesi täis. Kiiduväärt oli vaatajate vagune olek.“ Postimehes ilmus ka J. Parve põhjalikum käsitus lavastusest ning seda kirjutist võib pidada esimeseks ulatuslikumaks ja süstemaatilisemaks teatriarvustuseks Eesti ajakirjanduses. Jaan Parv oli ka näidendi tõlkija. Eesti esimene Shakespeare jõudis lavale saksa keelest tõlgituna (tänapäeval selliseid kaudtõlkeid enam ei tehta) ning näidendi värsivorm oli kohandatud proosatekstiks.

Wiera-aegse teatri teise Shakespeare'i lavastusena jõudis publiku ette komöödia „Kangekaelse taltsutamine“ („Tõrksa taltsutus“), esietendus toimus 8. oktoobril 1889, näitejuhina on müüri-lehele märgitud Konstantin Nikolajev-Mihaila, kes ühtlasi mängis ka Petruchio rolli ning kelle osavõttu reklaamitakse nii: „Hr Mihaila lahkel kaasmängul.“ 10. oktoobril 1889 Postimehes ilmunud arvustuses kirjutatakse: „Pühapäeval etendati Vanemuises „Kangekaelse taltsutus“ ta täies

mõnus. Osad olid, nagu Vanemuises ikka, sündsasti ära jaotatud ja tükk toodi kõigiti loomulikult ette. Iseäranis kiitust teenis Petruccio osa etendaja, aga ka teistes ei jäänud ühti soovida.“ Teises Postimehe arvustuses öeldakse: „Selle näidendiga on eesti näitemängu kunst tubli sammu edasi astunud, veel rohkem aga Vanemuise selts. See näidend on teistes keeltes väga palju kiitust ja osavõtmist leidnud, iseäranis just selle pärast, et ta väga rohkel mõõdul rahvale tõsiselt õpetust pakub. Nüüd on ka Vanemuise seltsil korda läinud seda kuulsat Shakespeare'i tükki eesti keeles etendada. /.../ Osad olid kõik osavate näitlejate käes: Katarina osa etendas tuttava osavusega näitlejanna neiu Erny, Petruccio osa tuttav näitejuht hr Mihaila, kuna Lucentio osa hr Techner ja Bianca osa neiu Jung etendasid.“ Oleviku arvustuses öeldakse neiu Erny kohta, et ta „seda nii etendas, et seal enam midagi soovida ei jäänud. Kõige rohkem, mis meil neiu Erny juures meele järele on, on ta kõne, selge ja arusaadav nii hästi kõige suuremas ärrituses kui ka kõige vaiksemas tasanduses – viimse silbini puhas ja kõlav. Seda soovime mitmele teisele eeskujuks.“ Petruccio osa mängija hr Mihaila kohta öeldakse, et „ta teenis ära oma krooni, mida talle jäetakse. Vana Baptista (hr Muru) kohta ei ole muud tähendada, kui et näoärvija temaga liiga oli teinud“.

Selle näidendi kuulutus on kirjas, et tõlke on teinud teatri etteütleva Johannes Tõnnisson. Ka see tõlge oli tehtud saksa keele vahendusel.

Nende kahe lavastusega jõudis Shakespeare Eestis teatrilavale, seejärel tuli oodata rohkem kui kakskümmend aastat, enne kui lavale jõudsid järgmised teosed. Juhtiv roll Shakespeare'i lavale toomises läks siis Estonia teatri kätte, kus esmalt jõudsid lavale „Othello“ (1910), „Kuningas Lear“ (1911) ja seejärel, uue teatrimaja avalavastusena, „Hamlet“ (1913).

Shakespeare ja Itaalia

Paljude Shakespeare'i näidendite tegevus toimub Itaalias, tema loomingus on tervelt kümme nn Itaalia näitemängu: „Tõrkosa taltsutus“, „Kaks veroonlast“, „Veneetsia kaupmees“, „Palju käre ei millestki“, „Titus Andronicus“, „Romeo ja Julia“, „Julius Caesar“, „Othello“, „Coriolanus“ ja „Talvemuinasjutt“ ning vihjeid Itaaliale leiab rohkematestki. See kõik tekkitab arusaadavalt küsimuse, milline seos oli Shakespeare'il Itaaliaga, oli ta seal käinud või kas ta oskas itaalia keelt. Teooriaid on erinevaid, ent paljud uurijad oletavad, et Shakespeare võis 1580. aastate

keskpaiga ja 1590. aasta vahel käia Itaalias. Need on nn kadunud aastad, mil usaldusväärne teave Shakespeare'i elu ja tegevuse kohta puudub. Tema Itaalia-reisi pole tõendada võimalik, ent hüpoteesi tõukab tagant teadmine, et väljaspool Inglismaad on Itaalia tema näidendite põhiline tegevuspaik. Ka on uurijad täheldanud, et erinevalt Prantsusmaast, Austriast või Taanist, kus samuti mõne näidendi tegevus toimub, on Itaalia näendidid oma tegevuskohtade valikus ja olukirjeldustes märksa üksikasjalikumad ja täpsemad. Tegevuskohtadena kasutab Shakespeare erinevaid Itaalia linnu ning kirjeldab neid samuti erineval moel ning nüansirohkemalt.

Itaalia oli Elizabethi-aegsel Inglismaal moekas reise sihtpunkt ning neist reisidest kirjutati ka reisikirju. Võimalik on ka, et Shakespeare suhtles inimestega, kes olid Itaalias käinud või luges nende kirjutatud reisimuljeid. Shakespeare'i tutvusringkonnas võis olla ka itaallasi või siis inimesi, kes oskasid itaalia keelt ning talle oma teadmisi vahendasid. Me ei tea, kas Shakespeare oskas itaalia keelt, aga isegi, kui ta seda ei osanud, oli juba tol ajal võimalik kasutada itaalia keelest inglise keelde tõlgitud allikaid. Arvatud on, et nii mõnelgi Shakespeare'i tuntud teosel on tundmatu eellane ehk siis mõne vähemtuntud autori teos, kust näitekirjanik inspiratsiooni ammutas. Selliseid eelkäijaid on leitud näiteks näidendite „Törksa taltsutus“, „Romeo ja Julia“, „Othello“ ja teistegi puhul.

„Törksa taltsutus“ on üks William Shakespeare'i esimesi näidendeid. Selle valmimisaeg ei ole täpselt teada, kuid eeldatakse, et see valmis ajavahemikus 1590–1594. Romantilise komöödia tegevus toimub Itaalias Padua linnas ning sisuks on Baptista kahe erineva iseloomuga tütre – riiaka Katharina ja leebe Bianca – mehelepanek.

Seda Shakespeare'i näidendit on korduvalt kohandatud lava, ekraani, ooperi-, balleti- ja muusika-teatri jaoks; kõige kuulsamad adaptatsioonid on ilmselt Cole Porteri muusikal „Suudle mind, Kate“ (1948), 1963. aastal tehtud koomiline vesternfilm, kus peaosi mängisid John Wayne ja Maureen O'Hara ning 1967. aastal Franco Zeffirelli vändatud film, milles mängisid peaosil Elizabeth Taylor ja Richard Burton.

Tänapäevases maailmas on „Törksa taltsutus“ omajagu problemaatiline näidend, seda eelkõige Petruccio ja Katharina keeruliste suhete tõttu, meetodite tõttu, kuidas Petruccio riiakat naist allutada püüab ning samuti näidendi lõpplahendust silmas pidades. Arhetüüpne lugu törksast naisest, kelle mees taltsutab, ei ole Shakespeare'i väljamõeldis, vaid eksisteerib erineval moel paljude rahvaste folklooris, keskaegses kirjanduses ning näitekirjanduses.

Foto lavaproovist

Commedia dell'arte

Keskajale järgnenud renessansiajastul, mis kestis Euroopa kultuuris 14. sajandi algusest 17. sajandi alguseni, kadusid teatrilavalt keskaegsed religioossed žanrid ja esile tõusid uued teatrivormid. Renessans sai alguse Itaaliast, sel perioodil arenes jõudsalt ka teater. Rööbiti nn akadeemilise teatriga arenes Itaalias omanäoline teatrivorm, mida kutsuti *commedia dell'arte*.

Commedia dell'arte dell'improviso tähendab itaalia keeles improvisatsioonilist komöödiat, see põhineb eelkõige säraval näitlejatööl ja improvisatsioonil. Näitekirjaniku osa oli selles teatris üsna minimaalne, piirdudes eelnevalt kokkulepitud stsenaariumi ning mõne suurema monoloogiga. Suurema osa näitemängust täitsid koomiliste teenrite naljad, mis jagunesid kaheks: akrobaatilisel osavusel põhinevad naljad (*lazzi*) ja vempu sisaldavad pikemad stseenid (*burle*). *Commedia dell'arte* näitlejad olid väga mitmekülgsed ja võimekad, osates nii laulda kui ka tantsida ning vallates sõnakunsti, akrobaatikat ja pantomiimi. Kuna näitlejad kandsid silmi ja näo ülaosa katvaid poolmaske, oli žestide tähtsus väga suur, sest miimikat (näoilmeid) nad oma emotsioonide väljendamiseks kasutada ei saanud.

Commedia dell'arte trupis oli väga kindel tööjaotus, enamik näitlejaid mängisid terve elu jooksul ühte rolli ning sulandusid seetõttu sageli rolliga kokku ka elus, võttes endale tihti ka oma tegelaskuju nime. Tuntuimad *commedia dell'arte* maskid olid noored armastajad, nende koomilised teenrid (tuntud nimede all Arlecchino, Pulcinella, Pedrolino, Scapino jt), teenijatüdruk (Rosetta või Colombina), armuihas koomiline vanamees Pantalone, vana koomiline kohtunikuhärra või arst *Il Dottore* ning arg ja hooplev sõdur *Il Capitano* ehk hooplev *sõjamees*.

Kui *commedia* trupis oli kaks paari armastajaid, jagunesid need energiliseks, leidlikuks ja teravmeelseks paariks ning arglikuks, õrnaks ja

tundeliseks paariks. „Törksa taltsutuses“ täidavad neid rolle vastavalt Petruchio ja Katharina ning Lucentio ja Bianca. Samamoodi eristus *commedia* tegelaste hulgas erinevat tüüpi teenreid. Esimene neist oli kelm ja avantürist, kes oma energia ja taiplikkusega segadust külvas. Teine oli aga puupea ja kobakäpp, kes pidevalt sekeldustesse sattus. Lucentio teenrid Tranio ja Biondello jagunevad üsna selgelt esimeseks ja teiseks tüübiks, Petruchio teenril Grumiol esineb aga mõlema omadusi.

Kuigi *commedia dell'arte*'t mängiti enamasti tööpoolest maskides, tähendas mask ühtlasi ka tegelastüübiga seostuvat kostüümi ja iseloomulikke väljendeid, žeste, poose. Killustunud Itaalias mõjus ühe piirkonna murdekeel teistele justkui võõrkeelena, mistõttu kasutati tüüp tegelaste puhul ka eri dialekte või räägiti üldse segakeeles: teenrid rääkisid Bergamo dialektis, Pantalone Veneetsia omas jne. Shakespeare võib sellele võttele „Törksa taltsutuses“ möödamines vihjata: teener Tranio isa olevat purjepaikaja Bergamos. Igal *commedia* maskigrupil oli ka eriomane liikumine, mis võis juhinduda mõnest loomast. Loomadest inspireeruvat lähenemist liikumisele on kasutatud ka selle lavastuse tegelaste puhul.

Samuti on lavastuses kesksel kohal *commedia dell'arte*'le omane *beffa* või *burle* võte. *Beffa*'ks saab pidada näiteks Lucentio, Tranio ja Hortensio ümber kehastumisi ja teiste ninapidi vedamist, kuid miks mitte ka Petruchio tegusid Katharina kosimisel ja „taltsutamisel“.

Komöödia põhistsenaarium oli enamasti üsna ühetaoline: intriigi käivitajaks oli noorte armastajate soov abielluda, millel oli aga ees mitmesuguseid takistusi. Kangelanna isa, abikaasa või teener oli veneetslane Pantalone, rumal ja koomiline vanamees, kes püüdis abiellumist takistada. Teenrid aitasid armunuid ning irvitasid kõige ja kõigi üle, valmistades publikule palju nalja. *Commedia dell'arte* stsenaariumidest ja truppidest on meie ajani jõudnud päris palju teavet, seetõttu teatakse, et tuntuimad

tolleaegsed trupid olid Geloisi, Confidenti, Uniti ja Fedeli. 16. sajandi keskpaigast kuni 17. sajandi keskpaigani rändasid Itaalia näitetrupid kõikjal mööda Euroopat. Vähe on teada aga näitlejatest, sest enamik neist peitus oma tegelaskuju karakteri taha ning harva tõusis keegi eraldi esile. Üks, keda teatakse, on Geloisi trupi Isabella Andreini, kes olevat tavaliselt üsna verevaese esimese armastajanna kuju suutnud mängida palju suuremaks ja isikupärasemaks kui enamasti harjutud.

Teatrite trupid olid väga erineva suurusega, kõikudes viie ja kahekümne viie liikme vahel. Trupid reisid koos kostüümide ja vahel ka kaasaskantava lavaga. Vähemtuntud trupid esinesid külades ja väikestes linnades ning kuulsamad lossides.

Teatriuurijate hinnangul on *commedia dell'arte* mõju Euroopa teatrile üli-suur, klassikalised tegelased on üle võetud ja sulandunud paljude Euroopa maade teatrikunstis, näiteks Arlecchino, Colombina ja Pantalone muutusid Inglismaal tuntud pantomiimitegelasteks Harlequiniks, Columbine'iks ja Pantalooniks, Pedrolinost sai aga Prantsusmaal kurblik Pierrot. Näiteid on teisigi. Ka Molière'i ning Shakespeare'i loomingust on leitud hulgaliselt tõendeid, et nad olid tuttavad *commedia dell'arte* pärandiga.

Commedia dell'arte ajastu lõppes koos 17. sajandiga. Kaks konkurenti-dest itaalia näitekirjanikku, Carlo Gozzi ja Carlo Goldoni, üritasid seda žanri 18. sajandil elustada, luues hulga vaimukaid improvisatsioonil põhinevaid näitemänge, ent aeg oli läinud edasi ning kunagist kuldaega enam tagasi tuua ei õnnestunud.

Eesti teatri suurim õnnestumine *commedia dell'arte* žanris on Elmo Nüganeni lavastajatee alguses 1991. aastal Ugalas lavale jõudnud Carlo Gozzi „Armastus kolme apelsini vastu”, kus lavastaja ise mängis ülimalt juhmi ja koomilist Pantalonet.

Fotod lavaproovist

Elu renessansiaja Itaalias

Shakespeare'i „Tõrksa taltsutuse“ loomisajaks peetakse aastaid vahemikus 1590–1594 ning ilmselt paigutub ka näidendi sündmustik samasse aega. Näidendi tegevus algab küll Inglismaal, ent põhisündmused leiavad aset Itaalias, Paduas ja Verona lähistel. Padua oli renessansiajal eelkõige tuntud ülikoolilinnana ning edestas 16. sajandi lõpus oma õpilaste arvuga (1000) nii Bologna kui Pisa ülikooli (600–700). Ka Lucentio tuleb näidendi alguses Paduasse, et ülikoolis õppida.

Haridus

Ülikoolid koosnesid renessansiajal enamasti neljast teaduskonnast: kunstid, usuteadus, õigusteadus ja meditsiin. Sealjuures liigitusid kunstide alla lisaks keeltele ja ajaloolle ka matemaatika, geograafia ning tollal loodusteadusi hõlmav filosoofia. Enamasti alustasid tudengid õpinguid kunstidest, jätkasid filosoofiaga ning spetsialiseerusid viimaks meditsiinile, usu- või õigusteadusele. Padua ülikool oli eriti kuulus oma meditsiiniosakonna poolest. Sealised õpingud hõlmasid nii kirurgiat, botaanikat, ravimiteadust kui anatoomiat, mis tõusis just Paduas teaduse staatusesse. Samuti rajati 1546. aastal Padua ülikoolis üks esimesi botaanikaaedu.

Itaallaste kõrval õppis Paduas ka teistest rahvustest tudengeid, sealhulgas sakslasi, hollandlasi, skandinaavlasi, hispaanlasi ja portugallasi. Kuigi Euroopa jagunemine katoliiklikeks, luterlikeks ja reformeeritud kristlikeks piirkondadeks muutis paljuski välisülikoolides õppimise võimalusi, jäi katoliku taustaga Padua ülikool tolerantseks ning avatuks ka teistele usulahkudele. 16. sajandil olid tudengid põhiliselt kõrget päritolu noor-mehed. Stipendiumide toel õppis ülikoolides küll ka vaesemat päritolu tudengeid, kuid 17. sajandiks said nad hulga vähem rahalist toetust ning ülikoolides kasvas elitarism.

Naistele veel ülikooliharidust ei võimaldatud ning madalamast seisusest naiste haridus piirdus mõne käsitööala õppimisega. Tüdrukud õppisid algkoolis lugemist, kuid järgmisesse kooliastmesse arvutamist, ladina keelt ja loogikat õppima pääsesid vaid poisid. Kesk- ja kõrgklassi naistele jagati teadmisi majapidamisest ning neid kasvatati usulise kirjanduse lugemise, vaikimise ja kuulekuse vaimus. Teadusi, filosoofiat ega retoorikat neil õppida ei võimaldatud. Seevastu pidid noored kõrgklassi naised oskama joonistada, tantsida, võõrkeeli rääkida ja musitseerida, et külalisi lõbustada ja sobivate kosilaste tähelepanu pälvida. Nii palkab ka Baptista „Törksa taltsutuses“ tütardele õpetajad, kes neid muusikas ja ladina keeles hariks.

Ühiskonnakord

Kuigi ühiskonna ülemised kihid olid omavahel juba sulandumas, kehtis tollal endiselt suur seisuslik lõhe aadli ja lihtrahva vahel. Lombardia aadlile olid omased nii kõrge päritolu kui tavalistest tegevusaladest hoidumine: paljud aadlikud elasid päritud maavaldustelt saadavaist sissetulekuist. Osad aadlikud kuulusid ka õukondadesse, kus hierarhia tipus olid täitsid nt kammerteenri ja tseremooniameistri ameteid. Noored aadlimehed võisid saada valitseja favoriitideks, nad olid tema kaaslased vabal ajal nagu seda olid nõunikud töötundidel. Noored poisid saadeti paažidena aristokraatide majapidamistesse, kus nad said kannupoisteks ja rüütliteks. Seal keskkonnas õppisid nad kombeid, võitluskunste, muusikat ja luulekunsti.

Kaupmehed võisid oma jõukuse ja mõjukuse poolest aadliga üsna võrdväärsele positsioonil olla. Lisaks lugemisele ja kirjutamisele olid nad haritud matemaatikas ning omandanud algteadmised ka geograafias ja õigus- teaduses. Lisaks rahalisele kasumile teenisid itaalia ärimehed tihti välja poliitilise võimu. Eduka kaubandustegevusega oli nii mõnelgi võimalik aadliseisusesse tõusta. Nii Veneetsias, Firenzes kui Genovas oli rikastel

kaupmeestel kontroll linnavalitsuse üle. Ühe tuntuma kaupmeeste-suguvõsa Medici liikmed jõudsid nii kardinali ametipostile kui paavstiroonile ning teenisid välja ka hertsogitiitli.

Reisimine

Kaupmehed reisisid tollal eriti palju ning kohtusid ja vahetasid mõtteid mitmete teiste maade inimestega. Itaallased kauplesid muuhulgas ka Marseilles, kust neil avanes lisaks Itaaliale ligipääs nii Lõuna-Prantsuse sisemaale kui ka Hispaaniale.

Maismaatransport liikus kuni 18. sajandini teosammul, kuna isegi tasastele maastikele polnud veel korralikke sujuva liiklusega teid rajatud. Talupojad ja lihtrahvas liikusid tihtilugu jalgsi. Ratsa või hobuvankriga reisimine oli kesk- ja kõrgklassi lõbu. Esimesed algelised tõllad võeti kasutusele alles 16. sajandi lõpus. Hobuse, tõlla või laevaga oli 24 tunni jooksul võimalik läbida kõige enam 100 kilomeetrit. Elavam liiklus võis tollal käia pigem merel kui maanteedel, kuna 16. sajandi jooksul kasvas Euroopa merekaubandus tohutult.

Toidukultuur

15.–16. sajandi paiku tekkis Euroopas, eeskätt Itaalia rikkastes linnriikides väljapeetum toidukultuur. Veneetsias hakkas noor kõrgseltskond lausa nii kalleid pidusööke pidama, et Veneetsia valitsus määras neile piirangud. Seepeale sai kombeks pakkuda pidusöökidel nimme valitsuse keelustatud roogi nagu nurmkana, faasan, paabulind.

Kvaliteedist enam pandi rõhku rikkalikule kogusele. Eri viisidel valmistatud liha serveeriti koos köögiviljade ja isegi kalaga. Liha söömine polnud tollal vaid jõukate inimeste luksus. Kuigi suuremate metsloomade liha oli turul harvem müüa, oli pidevalt saada jänest, küülikut, haigrut, põldpüüd,

metskurvitsat, lõokest, parti. 16. sajandi teises pooles vähenes Vahemere piirkonnas liha tarbimine ning levisid soolatud ja suitsutatud road. Edaspidi oli külluslikult süüa vaid üksikutel jõukatel inimestel, kes sõid hulganisti haruldasi roogi, mille ülejäägid anti teenritele. Juust, munad, piim ja või olid odavad laiatarbekaubad. Kirikukalendris määratud paastuaja tõttu, mil olid keelatud nii liha kui munad, oli eriti tähtis toiduaine kala.

Veini ei osatud tollal veel pikemat aega säilitada ja juba aastaga läks see hapuks. Veini hakati pudelitesse villima ja korgid võeti kasutusele ilmselt alles 17. sajandil kui mitte hiljem. Seetõttu oli värskel veinil ligi 10 korda suurem väärtus kui näiteks vaaditüel vanemal Bordeaux' veinil. 16. sajandil levis alkoholi tarbimisega ühtlasi ka avalik joobesolek, mistõttu oli Veneetsia valitsus sajandi lõpus sunnitud karmid meetmed kasutusele võtma. Kuigi Itaalia on tänapäeval tuntud ka oma kohvikultuuri poolest, jõudis kohv Itaaliasse Veneetsia kaudu alles 1615. aasta paiku.

Söögilaua muutis luksuslikuks ka lauakatmine: laual olid keraamilised nõud, lauahõbe, salvrätid, küünlad ja laudlina. Igale külalisele anti taldrik, lusikas ja nuga, vahel ka eraldi kahvel. Enne 1600. a kasutati taldrikute asemel veel leivaviile, ümmargusi või ovaalseid puidutükke või kergelt õõnsaid tinaplaate. 15. sajandil tõi iga külaline kaasa oma söögiriistad, ent 16. sajandil hakkasid võõrustajad neile lusikaid, nuge ja eraldi klaase võimaldama. Samal perioodil võeti Veneetsias kasutusele kahvlid. Sealt levis see komme ka ülejäänud Itaaliasse ja hiljem Euroopasse.

Jakobi Mäe Teatristuudio tegutseb Tartus aastast 2018 ning pakub noorele teatrilisele võimale kooli kõrvalt võimalikult süvitsi erialaga tegeleda. 2022. aasta kevadel tegutseb stuudios neli erinevat vanuserühma. „Törksa taltsutuses“ näeme neist vanimaid (juhendaja Priit Strandberg), kellega 2021. aastal esietendus Luke mõisapargis Brian Frieli „Lõikuspeo tantsud“ ning aasta enne seda samas kohas Anton Tšehhovi „Kolm öde“. Jakobi Mäe Teatristuudio rühmi juhendavad Linda Kolde, Ken Rüütel, Priit Strandberg, Helo Kaplinski ja Iris Viru.

Kasutatud materjalid:

Schutting, German 2006. *Commedia dell'arte: maskid ja näod. Itaalia maskid: Commedia dell'arte ümber*. Koost. Riina Schutting. Tallinn: Reusner.

A History of the University in Europe, Volume II: Universities in Early Modern Europe (1500-1800) 1996. Ed. Hilde De Ridder-Symoens. Cambridge: Cambridge University Press.

Burckhardt, Jacob 2003. *Itaalia renessansikultuur: Üks esituskatse*. Tartu: Ilmamaa.

Braudel, Fernand 1992. *Superfluity and Sufficiency: Food and Drink. Civilization and Capitalism 15th-18th Century, Vol. 1: The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible*. Berkeley: University of California Press.

Renessansiaja inimene 2010. Koost. Eugenio Garin. Tallinn: Avita.

Ajakiri Teater 1939

Hartnoll, Phyllis 1989. *Lühike teatrijalugu*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kask, Karin 1964. *Shakespeare Eesti teatris*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Mullan, John 2016. *Shakespeare in Italy*.

Teatrijuht Kristiina Alliksaar

Draamajuht Tiit Palu

Muusikajuht Risto Joost

Balletijuht Mare Tommingas

Lavastusala Karis Hindriksoo-Pitsi, Maiken Nõmmoja

Lavatehniline meeskond Rello Lääts, Martin Remmelgas, Imre Toomeoks, Sergei Ivanov,
Mart Visnapuu, Aigar Kikkas, Reigo Harkmann, Sten Gussakov, Andre Luik

Dekoratsiooniala Marika Raudam, Mait Sarap, Innari Toome, Ain Austa,
Andres Lindok, Katrin Pahk, Leenamari Pirn, Helen Elbrecht, Terje Kiho, Armin Luik,
Aleksandr Karzubov, Indrek Ots, Mart Raja, Karmo Kiivit, Janek Uuna

Grimm ja soengud Kelly Treier, Mare Kuul, Viktoria Rüster, Maarja Svirgsden, Rutt Laikask

Kostüümiala Liisi Ess, Ivika Jõesaar, Ruth Rehme-Rähni, Külli Kukk, Edith Ütt, Ljubov Guzun,
Ivi Vels, Heli Kruuse, Kaire Arujõe, Valentina Kalvik, Inkeri Orasmaa, Olga Vilgats,
Irina Medvedeva, Natalja Malinen, Luule Luht, Tia Nuka, Daisy Tiikoja, Elli Nõps,
Anneli Vassar, Marit Reinmets, Juta Reben, Toomas Vihermäe, Ljudmila Nikolajeva

Riietusala Raina Varep, Anu Kõiv, Kadri Kangur, Katariina Talts, Eva Kõiv

Rekvisiidiala Liina Martoja, Mirka Porrassalmi, Annaleena Adamson,
Kärt Paasik, Kaie Uustal, Angelika Aun

Valgustusala Andres Sarv, Tõnu Eimra, Kaspar Aus, Villu Adamson,
Andrus Treier, Tõnis Järs, Tauri Kõtsi, Madis Fuchs

Heli- ja videoala Andres Tirmaste, Vaiko Vreimann, Kalev Kääpa

Kavalehe koostasid Anu Tonts ja Kerttu Piliste

Fotod tegi Maris Savik

Kavalehe ja plakati kujundas Katrin Leement

Emakeelne kultuur on hindamatu väärtus.

30. detsembril 2006 asutasime Vanemuise Fondi,
et hoida ja toetada Eesti teatrikunsti.

Lubame hea seista fondi käekäigu eest

Olga Aasav, Kalev Kase, Mart Avarmaa, Tartu linn

Vanemuise Fond on loodud teatri töötajate erialase arengu ja koolituse toetuseks. Fondi on võimalik teha annetusi:

SA Tartu Kultuurkapital / Swedbank IBAN: EE092200221011379347, SWIFT: HABAEEX /

SEB Pank IBAN: EE251010102052050006, SWIFT: EEUHEEX

Märksõna: VANEMUISE FOND

Suur aitäh teile Vanemuise fondi poolt:

Olga Aasav, Andrus Ansip, Mart Avarmaa, Alar Kroodo,

Kalev Kase, Mati Kermas, Eero Timmermann,

Tartu linn, Vanemuise advendikontserdil annetajad

Teatri peatoetaja

Aasta toetaja

Koostööpartner

Suvekontserdi peatoetaja

Autopartner

Ametlik hotellipartner

TARTU

KULTUURIMINISTEERIUM

Kanname elamusi

Kõige mõnusam aeg ootab

 TALLINK

MARTELL
COGNAC
FONDEE EN 1715

TÄHELEPANU! TEGEMIST ON ALKOHOLIGA.
ALKOHOL VÕIB KAHJUSTADA TEIE TERVIST.

ELAMUSTEKS LOODUD

TOYOTA COROLLA CROSS

Teatrielamuste toetaja
amservauto.ee

AMSERV
TOYOTA ON MEIE HING

vanemuine.ee